

Навроцький Вячеслав Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри теорії права та прав людини,
Український католицький університет*

КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН У СУДЖЕННЯХ ВАСИЛЯ ТАЦІЯ

На робочому столі свого наукового керівника і консультанта Василя Яковича Тація я завжди бачив Кримінальний кодекс. Причому, це було не «парадне» видання, яке часом брати до рук навіть боязно, щоб не порушити його глянцеvu величність, а суто робочий інструмент – книжка безліч разів гортана, читана-перечитана, яка на потрібній сторінці розкривається ніби сама собою. І ставлення Вчителя до цієї книжки було як у справжнього майстра до свого робочого інструменту. Його шанують, тримають у чистоті та справності, налаштовують, але й бачать недоліки та можливості вдосконалення. Про ставлення Василя Яковича до кримінального закону я склав враження не лише з його публікацій і офіційних виступів, доступних всім, але й з особистого спілкування. Адже репліка, зауваження на полях рукопису, навіть інтонація в розмові часто можуть бути куди більш інформативними, ніж сторінки і сторінки текстів. Тим більше, коли вони емоційні, становлять собою реакцію на конкретний факт чи подію, і коли не потрібно особливо «озиратися» на те, як сприймуть висловлювання та як воно може бути інтерпретоване.

Тому далі постараюся викласти не стільки висновки, які випливають із численних публікацій відповідної проблематики, скільки власні характеристики та оцінки, які стосуються того, як ювіляр сам ставиться до кримінального закону та ставлення, яке він своїм особистим прикладом, словом і ділом передає оточуючим.

Якщо спробувати охарактеризувати відношення солезіанта до кримінального закону одним словом, то ним буде діалектичне. Адже Василь

Якович визнає як верховенство цього закону поміж інших, так і приймає його залежність від нормативно-правових актів інших галузей законодавства. Не оспорюючи ролі Конституції України як акта, що детермінує основне призначення і зміст КК України, допускає, що відповідні конституційні та кримінально-правові положення не обов'язково повинні збігатися текстуально. Будучи прихильником стабільності кримінального закону, водночас вбачає динамізм і змінюваність як основу стійкості і життєвості кримінально-правових приписів. Визнаючи, що міжнародно-правові зобов'язання України мають бути враховані у вітчизняному кримінальному законі, обстоює ідею, згідно з якою дослівне відтворення текстів ратифікованих договорів у статтях КК України є далеко не єдиним і часто не найкращим способом виконання таких зобов'язань. Будучи прихильником ясності і чіткості викладу кримінально-правових заборон, водночас вважає, що не слід прагнути до позірної простоти тексту кримінального закону, намагатися зробити його примітивним і гранично стислим. Перелік виявів діалектичного підходу В. Я. Тація до кримінального закону можна продовжувати і продовжувати.

І водночас академік Тацій чітко ставить межу втручання кримінального закону у суспільні відносини, твердо обстоює його унікальність як єдиного джерела, яке визначає злочинність та караність суспільно небезпечних посягань, виступає за чистоту поділу законодавчого матеріалу між Загальною та Особливою частиною КК України, не поступається спробам розмити межі кримінально-правової регламентації суспільних відносин та категоричний в оцінці дилетантських спроб спотворити ідеї, на яких десятки та сотні років базується цей закон.

Перший урок ставлення до кримінального закону з боку свого наукового керівника я отримав десь у середині 1979 р., коли вже була затверджена тема кандидатської дисертації («Кримінальна відповідальність за забруднення водойм») та почалося обговорення плану. Начитавшись праць екологів, які використовували термін «води», я вирішив започаткувати «наукову новизну» і в назвах відповідних глав також ужив цей термін. На що отримав від Василя Яковича цілком резонні зауваження, які зводилися до такого:

– кримінальне право не є додатком до права водного. А тому воно і в теорії, і в законодавстві, а також у навчальному процесі та на практиці має використовувати власний понятійний апарат. Він зовсім не повинен повністю збігатися з понятійним апаратом регулятивних галузей, а відображати специфіку кримінально-правової охорони;

– якщо у КК 1960 р. використаний термін «водойми», то автори цього кодексу чимось керувалися. Потрібно віднайти й зрозуміти їх резони,

зрозуміти, чому в назві та диспозиції ст. 228 цього КК використаний саме цей термін. Адже термін «води» був відомий, очевидно ним послуговувалися, принаймні в теорії, і на момент кодифікації кримінального законодавства, проте з якихось причин не використаний;

- перш ніж пропонувати щось нове для тексту кримінального закону, потрібно довести неприйнятність вже існуючих у ньому законодавчих конструкцій. А саме, чому вже існуючий термін обмежує кримінально-правову охорону чи робить її надмірною, неправильно спрямовує вістря кримінально-правової репресії;

- слід глибоко продумати аргументи на користь запропонованої законодавчої новели. Які переваги дасть запровадження нового терміна замість вже існуючого, чи немає у цьому якихось прихованих ризиків, яке співвідношення можливих позитивних та негативних наслідків змін;

- належить спрогнозувати, як нове позначення предмета злочину відобразиться на визначенні інших обов'язкових ознак складу відповідного злочину. Чи не вимагатиме це нових підходів до характеристики об'єкта посягання, злочинного діяння та його наслідків, причинового зв'язку, ознак суб'єкта, змісту вини?

І, нарешті, як квінтесенція, висновок – оригінальним потрібно бути у змісті дослідження, а не у його формі. І пропозиції щодо вдосконалення закону мають насамперед бути спрямовані на його суть, а не полягати у використанні нової термінології.

Звісно, над зауваженнями і висловленими міркуваннями замислився. І висновок був протилежний від того, до якого прийшов раніше. Зрозумів, наскільки термін, вжитий у диспозиції статті Особливої частини КК ємний і водночас точний. Адже його використання передбачає кримінально-правову охорону не лише, власне, вод, а й дна, донних відкладень, поверхні водозбору, мікроорганізмів, що забезпечують якість води. Що кримінальна відповідальність має наставати за забруднення не лише об'єктів, наповнених водою, а й пересохлих русел, а також замерзлих рік, ставків. Згодом переконався у тому, що використаний у КК термін розширює коло дій, якими може бути виконане забруднення та дає можливість уточнити наслідки, які є ознакою складу злочину, тощо.

Надалі, коли виникала спокуса запропонувати якісь зміни до КК, постійно згадував настанови свого Вчителя та намагався врахувати їх найбільш повно. Та й своїх учнів орієнтую на їх неухильне дотримання.

Ще одне судження Василя Яковича про кримінальний закон почув і, сподіваюся, зрозумів, у зв'язку із запровадженням кримінальної відповідальності за незаконне навчання карате та доповнення КК Української

РСУ ст. 224-1. На мої слова про те, що слідчим буде складно витлумачити ознаки складу цього злочину, а тим більше довести їх наявність, що особи, яких навчають карате можуть бути віднесені до пособників цього злочину, отримав відповідь: «Нехай працюють! Складнощі правозастосування не можуть бути вирішальним аргументом щодо встановлення чи не встановлення кримінальної відповідальності. Тут більше значення має точність репресії. Кримінальний кодекс не має бути катком, який всіх підминає під себе. Це дуже гострий інструмент».

Про те, як стаття кримінального закону, в якій виражена якась ідея, може замінити півтора- два десятки сторінок іншого тексту, я зрозумів тоді, коли справа дійшла до остаточного оформлення матеріалів кандидатської дисертації. У ті часи друкування великого тексту було справою складною і непередбачуваною – важко було спрогнозувати, скільки всього сторінок вийде з друкарської машинки, скорочення обсягу в середині тексту означало необхідність друкування заново з великими затратами, насамперед часу. З такою проблемою стикнувся і я – обсяг основного змісту дисертації явно виходив за межі дозволених 195 сторінок. Василь Якович передивився текст і порадив замість громіздких висновків написати таке: «Все викладене вище дає підстави запропонувати таку редакцію статті 228 КК», а далі викласти текст, який помістився на пів сторінки. І дійсно, зміст, за великим рахунком, не був втрачений, а встановлений обсяг – дотриманий. Наука не пройшла марно. Відтоді, коли читаю велику працю, в якій задекларовані пропозиції *de lege ferenda*, спочатку дивлюся в кінець, туди, де сформульовані бажані, на думку автора, зміни. А вже потім читаю текст, намагаючись з'ясувати, чи вдалося автору належно обґрунтувати свої ідеї і переконати у конечності змін чи доповнень до кримінального закону. І постійно маю на увазі вимоги Василя Яковича щодо точності, ясності, однозначності тексту статті закону.

Наступні події, спомин про які показує ставлення Василя Яковича до кримінального закону, законопроектних робіт з його підготовки, стосується початку кодифікації, в результаті якої з'явився проєкт нині чинного КК. Було це на початку 90-х років, коли одночасно почали підготовку майбутнього КК дві робочі групи. Один проєкт готувала робоча група, створена Кабінетом Міністрів України, на чолі якої був проф. В. Я. Тацій, інша – «ініціативна», під керівництвом проф. В. М. Смітєнка. Альтернативний законопроект було підготовлено раніше та висунуто на публічне обговорення, яке відбулося у Львові. Сталося так, що я опинився у Харкові через кілька днів після цього обговорення. Розмова, звісно ж, зайшла про законопроекти, змагальність при їх підготовці, порівняння.

Для Василя Яковича те, що конкурентний проєкт з'явився раніше, не було жодним викликом. Він наголосив на тому, що вирішальне значення мають не темпи роботи, а якість підготовленого продукту. Адже кримінальний кодекс буде діяти десятки років. Не надав він і якогось значення і тому, що крім офіційної робочої групи проєкт КК України готують і інші люди. З цього приводу він зазначив, що ніхто не має монополії на істину, ніхто не може бути усунутий від законопроектних робіт лише тому, що він не уповноважений на це офіційно. Це справа державної ваги і перевагу повинен мати той, хто запропонує більш якісний продукт. Адже кримінальний кодекс, як ніякий інший, впливає на життя і всього суспільства, і кожного громадянина. Тому поспіх у цій справі неприпустимий. Недаремно діяльність робочої групи по підготовці нового кримінального законодавства тривала ще чимало років і скінчилася аж у 2001 р. прийняттям чинного КК України.

Завершення роботи над кодифікацією кримінального законодавства збіглося у часі з закінченням підготовки та захистом моєї другої дисертації («Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації»), де Василь Якович був науковим консультантом. Звісно, співпраця з докторантом істотно відрізнялася від роботи з початкуючим аспірантом. Якщо тоді науковий керівник ретельно вичитував тексти, робив численні правки на полях, часто пропонував свою редакцію тих чи інших положень, урешті-решт змусив неодноразово переписувати перший розділ дисертації так, що в остаточному варіанті був прийнятий лише шостий варіант, то при підготовці докторської дисертації переважно обговорювалися певні ідеї, підходи, позиції. І неодмінно зачіпалися питання кримінального закону. Василь Якович звертав увагу на те, що практичні проблеми кримінально-правової кваліфікації переважно якраз і пов'язані з недоліками тексту кримінального закону, засиллям у ньому статей, які передбачають спеціальні норми та норми про складені злочини, нечіткістю формулювань та породженими цим проблемами конкуренції правових норм, розмежування складів злочинів та їх відмежування від інших правопорушень. Відповідно, якісний кримінальний закон – це такий, який зрозумілий для будь-якого громадянина, не містить загадок для слідчого, прокурора, судді, окремі норми та інститути якого чітко визначені та мають конкретний зміст.

Поява нового КК України активізувала увагу до нього, спричинила хвилю обговорень. У їх ході висувалися не лише конструктивні зауваження, але й були відверто недоброзичливі оцінки. Серед закидів – «звинувачення» у тому, що певні положення КК не відповідають тексту Конституції України. Реагуючи на нападки на адресу нового КК та його

авторів, написав статтю до «Юридичного вісника України». Відіслав її до редакції та одночасно показав рукопис Василеві Яковичу. Невдовзі отримав від нього пропозицію в одному місці зробити редакційні правки, які стосувалися того, що нормативні положення, які викладені в Конституції та в КК, зовсім не обов'язково мають співпадати текстуально. Адже КК як галузевий законодавчий акт може і повинен розвивати та уточнювати конституційні норми, не спотворюючи їхнього змісту та не виходячи за межі конституційних приписів. Зауваження були своєчасними – редакція, на моє прохання, встигла внести зміни до верстки статті. А трохи згодом і з іншого приводу зайшла мова про врахування в українському КК приписів міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною чи до яких наша держава приєдналася. Позиція Василя Яковича була незмінною. Виконання міжнародно-правових зобов'язань передбачає, насамперед і головним чином, відображення у КК їх змістовного наповнення, а не словесних формулювань, часто не характерних для вітчизняного законодавства. До того ж, протидія тим чи іншим посяганням на виконання міжнародних угод часто може успішно здійснюватися з використанням раніше існуючих правових норм і зовсім не обов'язково потребує доповнення КК новими статтями.

Перше широке обговорення нового КК України відбулося на конференції, яка відбулася менш ніж за два місяці після вступу цього Кодексу в дію. Звісно, що головним генератором інформації там був голова робочої групи, яка підготувала КК України 2001 р. І в своїй доповіді при відкритті міжнародної науково-практичної конференції «Питання застосування нового кримінального кодексу України» (25–26 жовтня 2001 р. м. Харків), і згодом під час більш тісного спілкування, Василь Якович наголошував на необхідності комплексного вирішення питань протидії злочинності не лише матеріально-правових, але й кримінальних процесуальних, кримінально-виконавчих. Було підкреслено, що кримінальний закон – це основа протидії злочинності, але така, яка може ефективно діяти в системі з іншими нормативно-правовими актами. Уже тоді він журився з приводу того, що одночасно не вдалося підготувати та запропонувати законодавцеві інші кодекси – кримінальний процесуальний та кримінально-виконавчий. І прозорливо передбачав, що це може стати джерелом проблем у майбутньому.

Передбачення, на жаль, справдилися. І пов'язано це зі спробами запровадити у вітчизняне кримінальне право поняття проступку та регламентації відповідальності за цей вид правопорушень. Відомо, що КПК України 2012 р. започаткував використання терміна «проступок» та родового – «кримінальне правопорушення» без будь-якого поєднання

з категоріальним апаратом матеріального кримінального закону. Проте після прийняття чинного КПК України розпочалися інтенсивні спроби виділити такий вид делікту в КК України, один за одним стали з'являтися відповідні законопроекти.

Василь Якович завжди вкрай обережно ставився до того, щоб у КК України поряд зі злочином з'явилося поняття «проступок» і, загалом, відбулася трансформація кримінального закону у відповідному напрямку. Він невтомно застерігає від того, щоб КК України охоплював відповідальність одночасно і за злочини, і за кримінальні проступки. Адже це, на його переконання, означатиме розширення обсягу криміналізації. Кількість кримінально караних діянь збільшиться за рахунок включення до розряду проступків не лише злочинів невеликої тяжкості, але й багатьох правопорушень, за які зараз передбачена адміністративна відповідальність. Це не відповідає демократичному вектору розвитку України, буде негативно сприйняте населенням, вестиме до стигматизації тих, хто притягатиметься до кримінальної відповідальності, нехай і за проступки. Здається, на сучасному етапі розвитку права в Україні знайдено прийнятний компроміс – коли відповідальність за проступки пропонується передбачити в окремому кодексі, вони не будуть називатися кримінальними, особи, які вчинили проступки, не вважатимуться такими, які піддані кримінальній відповідальності. Принаймні, це погоджена позиція членів утвореної Указом Президента України №584/2019 робочої групи з питань розвитку кримінального права, яка займається розробкою нового законодавства України у відповідній частині.

До свого дітища – КК України 2001 р. – В. Я. Тацій ніколи не ставився, як до свого роду священної корови, якої не можна чіпати. Він відкритий до будь-яких змін і визнає, що кримінальний закон, як і будь-який інший, підлягає змінам, доповненням, виправленням. Причому як частковим, так і більш глобальним. Проте ці зміни, як не втомлюється наголошувати Василь Якович, повинні бути обґрунтованими, не порушувати права людини, відповідати суспільним і державним інтересам. І, що вкрай важливо, не зачіпати підвалин, на яких побудований кримінальний закон, не порушувати систему КК.

На жаль, зміни та доповнення, які лавиною захлиснули чинний КК України, особливо останніми роками, зовсім не відповідають цим вимогам. І не випадково пару років тому, на відкритті чергової конференції, присвяченої питанням застосування КК України, Василь Якович, тримаючи в руках текст Кодексу та говорячи про кілька сотень змін до його тексту, з гіркотою мовив: «Я ЦЕЙ кодекс не знаю, не розумію і не сприймаю». І це слова не будь-кого, а голови робочої групи, яка підготувала

КК!!! Підстави для такої оцінки очевидні не лише тим, хто професійно займається кримінальним правом, а й будь-якому правнику, будь-якій людині. Зміни хаотичні, численні, невмотивовані, різновекторні. Вони виявляють намагання вирішити важливі суспільні та державні проблеми за рахунок найпростішого, як для дилетанта, кроку – встановлення кримінальної відповідальності чи посилення караності. Щоб сподобатися виборцям чи іншим окремим верствам населення, відбувається скасування кримінальної відповідальності, масоване запровадження штрафів (які часто неможливо виконати) замість позбавлення волі. Потуги «відрапортувати» про виконання міжнародно-правових зобов'язань знаходять свій вияв у нескінченних редакційних змінах до усталених законодавчих формулювань. Досить сказати, що з моменту введення в дію КК України 2001 р. стаття про отримання хабара змінювалася вже аж дев'ять разів, а в особливо близькому В. Я. Тацію розділі про відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності в незмінному вигляді не залишилося жодної статті.

Тому Василь Якович Тацій, мабуть, як ніхто інший, знає і відчуває, що можливості вдосконалення чинного КК вичерпалися. Він доведений до такого стану, що простіше і легше провести нову кодифікацію, ніж ще і ще змінювати, доповнювати, «чистити» існуюче кримінальне законодавство. Невипадково саме Василь Якович був серед ініціаторів унесення до резолюції минулорічної конференції з питань застосування кримінального законодавства ідеї про необхідність ініціювання розробки нової редакції КК України. На виконання рішення конференції розпочалася підготовча робота, зокрема, опитування українських криміналістів, яким вони бачать майбутній кримінальний закон. В. Я. Тацій виявився і серед ініціаторів реалізації вказаної ідеї. Звісно, це далеко не проста справа. Одним із каменів спотикання виявилось питання про те, потрібна «обережна» чи радикальна реформа кримінального законодавства України. Інакше кажучи, слід готувати нову редакцію існуючого КК України 2001 р. чи проводити нову кодифікацію.

Позиція Василя Яковича була оголошена у його змістовному та розгорнутому виступі 17 жовтня 2019 р. на відкритті конференції «Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України». Звісно, у цьому виступі кожен з прихильників того чи іншого рішення (нова редакція існуючого КК чи нова кодифікація) почув те, що хотів почути. Але, як на мене, підходи В. Я. Тація щодо кримінального закону не змінилися. Було чітко артикульовано, що:

– належить чітко розділити законодавчу регламентацію злочинів та проступків, провести її у різних кодексах;

– відповідальність за злочини має бути встановлена у кримінальному кодексі, який має охоплювати порівняно вузьке коло найбільш небезпечних посягань;

– КК України повинен залишатися єдиним джерелом, у якому визначається злочинність та караність діянь;

– КК України потрібно «розчистити» від діянь, протидія яким може відбуватися з використанням менш суворих заходів, ніж заходи кримінальної репресії;

– проступок належить розглядати і регламентувати як окремий вид правопорушення, відмінний від злочину;

– відповідальність за проступок слід встановити в окремому кодексі проступків;

– правові наслідки вчинення проступку мають відрізнятися від правових наслідків вчинення злочину;

– при розгляді справ про проступки при запровадженні спрощеної процесуальної форми належить забезпечити дотримання прав людини нарівні з правами обвинувачених у злочині та гарантувати їх процесуальні права.

Загалом Василь Якович наголосив на тому, що підготовка нових кодексів про відповідальність за правопорушення у публічній сфері вимагає нових законодавчих рішень, підходів і явно виходить за межі поточної правотворчості чи навіть підготовки нової редакції існуючих законів. А звідси, – принаймні я обґрунтовую висновок, що йдеться про нову, чергову кодифікацію законодавства.

Позиція такого настільки авторитетного фахівця у галузі кримінального права як В. Я. Тацій, який до того ж є керівником робочої групи з підготовки чинного КК України, є орієнтиром для членів робочої групи, які зараз розробляють новий КК України, незабаром займуться підготовкою Кодексу проступків та, очевидно, деяких інших нормативно-правових актів у цій сфері. Тому можна з певністю казати, що судження, ідеї, задуми, позиції В. Я. Тація про кримінальний закон втілені не лише в чинному кримінальному законодавстві, але й отримають своє закріплення та подальший розвиток у законодавстві майбутнього. І звісно ж, на них, як і раніше, будуть навчатися та виховуватися покоління українських правників – як практиків, так і теоретиків.